

ИДЕАЛ НЕЗАВИСНОСТИ И НУЖНОСТ АУТОНОМИЈЕ Настанак српске државе 1788/1804-1833. године

Периодизација историје Србије у XIX столећу, судећи према насловима историографских дела и ставовима историчара веома је различита, првенствено, због спорења о години завршетка српске револуције. Колико је 1804. година неспорна као прекретница у историји Србије, толико већи проблем настаје у опредељивању године која означава завршетак процеса: 1815 – година престанак ратовања са Турцима; 1830 – година стицања аутономије; 1833 – година признавање потпуне аутономију, 1835 – година у којој су укинута последњи остаци турског феудализма, или, 1839 – година завршетка прве владавине кнеза Милоша.¹ Уочено је, такође, да корене нововековне српске државе треба тражити у друштвеним и политичким променама насталим у Београдском пашалуку у време аустријско-турског рата 1788-1791. године и ферманима турских власти након тог рата, којима је установљена кнежинска самоуправа у Београдском пашалуку.² Са становништа државног развоја Србије у *дујом* XIX веку, најприхватљивија је периодизација на три етапе: 1788/1804-1833 – борба за државу; 1833-1878 – вазална држава; 1878-1918 – независна држава.³

1 Р. Љушић, *Тумачења српске револуције у историографији 19. и 20. века*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992; Чедомир Попов (ур.), *Европа и Српска револуција 1804–1815*, Платонеум, Нови Сад, 2004; В. Стојанчевић, „Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839“, у: Владимир Стојанчевић (ур.), *Историја српског народа*, том V–1, СКЗ, Београд 1994, стр. 7–156; Бргур Јакшић, *Европа и васкрс Србије (1804–1834)*, Београд, 1933.

2 Г. Јакшић, *Борба за слободу Србије 1788–1816*, едиција: Српски народ у XIX веку, Геца Кон, Београд [1937]; Д. Пантелић, *Београдски пашалук пре Први српски усјанак 1794–1804*, Научна књига, Београд 1949; М. Ђорђевић, *Пишање самоуправе Србије 1791–1830, ирлој изучавању сиварања српске буржоаске државе*, Факултет политичких наука – Семинар за друштвену и политичку историју; и Градина, Београд и Ниш 1972; *Идет, Прејед развјика йолицијских и йравних усјанова Србије од краја XVIII до йочейка XX века*, Градина, Ниш 1984; Д. Ђ. Алимпић настанак полиције у Србији смешта у 1793. годину: *Историјски развјика йолицијских власти у Србији (1793–1869)*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1905; В. Поповић, *Европа и српско йишање у йериоду ослобођења 1804–1918*, Геца Кон а.д., Београд 1938.

3 Р. Љушић, *Историја српске државности*, књига II, *Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, САНУ, Беседа и Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, Нови Сад – Београд 2001, стр. 14; *Идет, Кнежевина Србија 1830–1839*, САНУ, Београд 1986, стр. 20.

Идеје рационализма и просветитељства настале у Европи у XVIII веку, најпре су допрле до учених Срба из Хабсбуршке монархије и међу њима је настала интелектуална клима која је претходила Српској револуцији. Средишње место по идејама које је заступао припада Доситеју Обрадовићу. Он је народ дефинисао као заједницу језика и први је истакао захтев да се пише на језику којим народ говори. Обрадовић је својим радом на *просвећивању народа сјајао рад на његовом националном освећивању, духовном уједињавању и политичком ослобођењу*.⁴ Рајићева *Историја* штампана у Бечу 1794/5. године, знатно је допринела идеолошком формулисању српске револуције, јер је у њој први пут приказана српска средњовековна прошлост, недвосмислено указујући на идеал коме треба тежити.⁵ Поред идејних стремљења ширених путем књиге, крајем XVIII и почетком XIX века јављају се конкретни предлози о будућој српској држави. На Темишварском сабору 1790. године изнет је захтев за политичком аутономијом Срба у Хабсбуршкој монархији, док карловачки митрополит Стеван Стратимировић, крајем 1804. године подноси руском министру спољних послова *Нацртъ востановлења нове словено-српске државе*, предлажући да се, уз руску помоћ и протекторат, обнови српска држава која би обухватала области на којима Срби живе и која би била под врховном влашћу Порте са руским или лутеранским принцом, као гарантима аутономије. Као модел по којем би били уређени односи између српске државе и Порте, митрополит је навео Дубровачку републику и Републику Јонских острва.⁶ Дакле, мисао о националној држави, као неопходном оквиру национале еманципације, која би се створила на темељима историјског права, заједничка је тежња већине учених Срба с краја XVIII и почетком XIX века, који су промишљали над будућношћу српског народа.

Насупрот тим идејама и стремљењима стајало је Османско царство с вишевековном управом у областима у којима је живела већина српског народа на територијама са различитим степеном самоуправе. У северној Африци и Блиском истоку то су тзв. *саљанске провинције* (Египат, Абисинија, Багдад, Басра), у источној Анадолији *хукумет санџаци*, негде се називају и кнежевине (*meliklik*), са наследним племенским вођама и аутономном управом, обавезни да дају одређени број војника. Разлог давања аутономије била је, углавном, немогућност османских власти да на

4 Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској персјејективи XVIII и XIX века*, Научна књига, Београд 1952, стр. 165–172.

5 Н. Радојчић, *Српски историчар Јован Рајић*, Научна књига, Београд 1952, стр. 117–134; С. Ђирковић, „Рајић Јован“, у: *Енциклопедија српске историографије*, Knowledge, Београд 1997, стр. 612–614; М. В. Белов, *У истоков сербской национальной идеологии, механизмы формирования и специфика развития, конец XVIII-середины 30-х гг. XIX века*, Алетејя, Санкт Петербург 2007.

6 Н. Радојчић, *Митрополит Стеван Стратимировић*, ЛМС, No. 345 (1936), стр. 40–61; Д. Пантелић, *Београдски џашалук*, стр. 386–387. За историју развоја идеја занимљиво је истаћи мисао о обједињавању српских области у Османском царству, тзв. *Српске сједињене државе* (Србија, Босна, Херцеговина, Стара Србија) у засебну државну заједницу, која би остала под врховном влашћу Порте, коју је 1848. године заступао Константин Николајевић, српски капућехаја у Цариграду (Р. Љушић, *op. cit.*, 124–128).

њима успостави чврст тимарски систем, привредни и војни стуб османске државе. На Балканском полуострву егзистирале су хришћанске аутономне кнежевине (*voynodalik*) Влашка, Молдавија и Трансилванија, које су плаћале годишњи данак Порти и имале унутрашњу аутономију.⁷ На простору Балкана аутономна права уживале су поједине повлашћене категорије становништва: власи, дербенџије, **војнуци**, поједине махале у већим градовима у служби османског милитаристичког система. На простору Србије привилеговане области биле су Крајина и Стари Влах. У Крајини, у источној Србији, по селима су били кнезови, а над њима двојица оборкнезова: у Кладову и Неготину. Иако су пребивали у варошима, ти кнезови нису имали власт над варошким становништвом. Неготински кнезови бирани су из породице Карапанџић, док су кладовски оборкнезви мењани. У селима је постојала установа сеоског збора и сеоски суд, који је према обичајном праву пресуђивао мање парнице. Оборкнезови су за службу добијали новчану накнаду и кафтане из Цариграда, као знак султанове милости. Кнезови су прикупљали порез и предавали турском старешини у нахији и без присуства оборкнеза, кадија није могао пресудити смртну казну. Данак је плаћан одсеком у новцу, а десетак је даван обично у натури.⁸ Пећка Патријаршија, укинута 1766. године, најбољи је пример како се Порта односила према датим привилегијама. Због одсуства гаранција, препуштене вољи турских власти, дате аутономне привилегије биле су несигурне.⁹ На почетку српске револуције, аутономије Влашке, Молдавије и Пелопонеза (Мореје) биле су модели који би се могли применити на територији Београдског пашалука.¹⁰ Најважније одредбе аутономних права Влашке биле су да највиша власт припада *војводама* (кнежевима) који су Порти плаћали годишњи данак. Заузврат Порта се није мешала у унутрашњу управу; Турцима је забрањено насељавање у те области; кнеза су бирали митрополит, владике и бојари, а избор потврђивала Порта. Кнежевина је прописивала законе, а војвода одлучивао о животу и смрти својих поданика. На Пелопонезу егзистирале су две паралелне управе: турска с пашом, носиоцем највише власти, војводама, заповедницима округа и кадијама, вршиоцима судске власти. Грци су у сваком месту имали општину са старешином на челу. Сваке године старешине су биране на зборовима грађана, док су се једном

7 Х. Иналџик, *Османско царство, класично доба 1300–1600*, Српска књижевна задруга, Београд 1974, стр. 167; О. Kiliç, „Ottoman Provincial organization in the classical Period (1362–1799)“, у: Hasan Celâl Güzel, Cem Oğuz, Osman Karatay, Murat Ocak (eds.), *The Turks: Ottomans*, vol. 3 (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), стр. 479–491.

8 *Историја српског народа*, том IV–1, СКЗ, Београд 1981, стр. 407–408; Д. Пантелић, *Београдски пашалук*, стр. 19–26; Е. Adanir, „Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia“, у: Suraiya N. Faroqhi (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, vol. 3, *The Later Ottoman Empire 1603–1839* (London: CUP, 2006), стр. 183–186.

9 Османско царство кренувши путем централизације објавом Хатишерифа од Гилхане 1839. године постепено је укидало повластице, јер је циљ реформи био правно изједначавање немуслимана и муслимана (И. Ортаџи, *Најдужи век империје*, СКЗ, Београд 2004, стр. 80–81).

10 С. Новаковић, *Турско царство пре Српски усџанак 1780–1804* (испитивања и цртежи), СКЗ, Београд 1906, стр. 162–170; М. Вукићевић, *Карађорђе*, књ. II, 1804–1807, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1912, стр. 138–139.

годишње скупљале на скупштини области, на којој је биран представник округа примат, или коџа-баша. Он је био представник и заштитник хришћана код турских власти, с извесним административним и судским овлашћењима, али и повластицама попут оружане пратње, писара и лекара.¹¹ Уочи потписивања Свиштовског мира између Аустрије и Турске 1791. године, Стеван Јовановић, трonoшки архимандрит, Василије Радосављевић студенички архимандрит и Јован Миловић протопрезвитер, у мемоару поднетом аустријском цару, предложили су успостављање аутономије на територији Београдског пашалука по примеру *Каравлахије*. Између осталог, тражено је плаћање данка одсеком, одвајање Срба и Турака, забрана муселимима да суде Србима, и право Срба да изаберу *команданџија*, врховног старешину који ће султану предавати данак. Аустрија није пристала да се у одредбе мировног уговора са Турском унесу те молбе Срба, али су оне значајне јер јасно показују тежње Срба у погледу аутономије.¹²

После Свиштовског (1791) и мира у Јашију (1792) којим је завршено ратовање с Аустријом и Русијом, Порта је из опортунних разлога, а првенствено у циљу сузбијања јањичарских изгредника у граничним областима царства, најпре у Београдском пашалуку спровела реформе. Иако су Срби у знатном броју учествовали у рату на страни Аустрије, они су амнестирани, а пошто су јањичари прогнани из Београдског пашалука уз помоћ Срба, Порта је посредством београдског везира Хаџи Мустафа-паше (1793-1797; 1799-1801), објавила фермане 1793, 1794. и 1796. године којима је установљена кнежинска самоуправа у Београдском пашалуку. Аутономна права Срба прописана ферманима састојала су се у: именовању дванаест обор кнезова, нахијских старешина који су разрезивали и прикупљали порез (1796. као врховни кнез помиње се Петар Ђуровић); исплаћивању данка одсеком; забрани турских насиља над хришћанима; забрани спахијама да станују у селима; уклањању Турака из народа; српској народној војсци за одбрану пашалука; гарантовању слободе вероисповедања и праву подизања и обнове цркава и манстира.¹³ Повластице које је Порта дала српском народу у Београдском пашалуку крајем XVIII века биле су до 1807. године, према речима Душана Пантелића „темељ на коме су српски устаници (...) постепено изграђивали нову српску државу“.¹⁴

Полазиште у захтевима Срба за унутрашњом аутономијом, на почетку Првог српског устанка, биле су привилегије које су уживали крајем XVIII века. Упоредо с војним успесима током 1805. и 1806. године тим правима додавали су нове захтеве у циљу проширења аутономије.¹⁵ Карађорђе и остале вође устанка у преговорима са дахијама, а потом и с легалним представницима турске власти, захтевали су страну гаранцију. Поучени искуством с дахијама, које су 1801. године укинули кнежинску самоуправу, хтели су да се страном гаранцијом обезбеде од сваког евен-

11 С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 162–170.

12 Д. Пантелић, *Београдски Пашалук љосле Свиштовској мира 1791–1794*, Београд 1927, стр. 58–59; С. Новаковић, *Турско царство љрег Српски устанак*, стр. 39; М. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 34.

13 Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 54–55.

14 Д. Пантелић, *Београдски љашалук*, стр. 104.

15 *Ibid.*, стр. 101, 102.

туалног турског насртаја на унутрашњу управу. У тзв. земунском мемоару митрополита Стратимировића из 1806. године упућеног Бечком двору, поменуто је да су устаници почетком 1804. године намеравали да затраже аустријску заштиту. Пошто је нису добили, покушавали су да пронађу модел аутономије који је до тада примењиван у Османском царству.¹⁶

У преговорима устаника и султановог изасланика босанског везира Бећир-паше (Ебу Бекир-паше) у лето 1804. године постављени су следећи захтеви: именовање врховног кнеза који би био веза између паше и обор кнезова; плаћање данка одсеком (500.000 гроша); протеривање из Србије дахија и читлук-сахибија; забрана Турцима да живе у српским срединама и учествују у суђењу Србима; захтев да царинике и судије поставља српски кнез; да се установи чета српске војске у служби заштите Пашалука од упада са стране.¹⁷ Бећир-паша делимично је испунио захтеве устаника, не пристајући на именовање врховног српског кнеза. У молби султану *која је упућена* са скупштине у Пећанима 1805. године устаници су тражили „по примеру других подчињених и данак плаћајућих области“ следеће: бирање 12 нахијских кнезова и врховног кнеза, који би сакупљали и турским властима предавали данак; да се утврди износ спахијског данка и да се спахијама забрани присуство у селима; да се омогући врховном кнезу да држи наоружане људе ради заштите; дозволи слободно подизање цркава и манастира и омогући слобода вероисповедања. Слични захтеви упућени су султану крајем 1805. године после ослобођења Смедерева.¹⁸

На спољну политику устаничке Србије знатни утицај имали су учени Срби из Хабсбуршке монархије. Међу њима по положају који је заузимао, ауторитету који је наметнуо и угледу, свакако, најутицајнији је био карловачки митрополит Стефан Стратимировић.¹⁹ Митрополит је, нарочито у прве три године устанка, утицао

16 Они разабраше да у сулџана има више њровинџија и крајева, којима ујрављају намесници хришћански, баш и њрвоја ранџа, као њџр. у Влашкој, Молдавији и нахији Крајини. Сасвим је њрвродно да је и њо њима оживело жељу да се и њима ујравља на истиј начин. Али на какав би начин баш желели, да њо остваре, о њоме без сумње нису били кадри даиџи никакву идеју („Напомене о Србији од 1804–1806“, Дело лисџи за науку, књижевностџи и друшџивени живоџи, No. 30, Београд 1904, стр. 351). Мемоар је једно време приписиван аустријском тумачу у Земуну Домбају, али је А. Ивић утврдио да је спис саставио митрополит Стратимировић (А. Ивић, *Сџисци бечких архива о Првом срџјском усџтанку*, књига III (1806), издање Његовог Величанства Краља Петра II, Градска штампарија и књиговезница, Суботица 1937, стр. 411–439).

17 М. Вукићевић, *op. cit.*, стр. 138–139; Д. Пантелић, *op. cit.* М. Екмечић закључује да је споразум устаника и Бећир-паше „историјски тријумф“, јер је последица тог споразума именовање од стране истог паше 20 војвода у исто толико паланки којима су Срби владали (М. Екмечић, *Дуџо крешање између клана и орања, Исџиорија Срба у Новом веку 1492–1992*, Завод за уџбенике, Београд 2007, стр. 159).

18 Л. Арсенијевић Баталака, *Исџиорија срџјскоџ усџтанка*, том I, Баталакин фонд, Београд 1898, стр. 161–166; М. Вукићевић, *op. cit.*, стр. 240–242; Д. Пантелић, *Београдски џашалук*, стр. 101–102.

19 И. Стојановић, *Преписџ оригиналног састава митрополита карловачког Стефана Стратимировића, нџНовом рукоџм наџБџисаноџг*: (Грађа за нову србску историју), ГСУД, No. 2 (1849), стр. 208–221; Н. Радојчић, *Мџџиорвоџиџи Сџџеван Сџџраџџимировић*, ЛМС, No. 345 (1936), стр. 40–61; *Idem*, „Митрополит Стеван Стратимировић“, *Гласник Исџиорискоџ друшџива у Новом Саџу*, No. 4 (1931), стр. 374–392.

на спољнополитичку оријентацију устаничке Србије.²⁰ Будући добро обавештен о збивањима у Европи и устаничкој Србији имао је прилично јасну представу о снази српских устаника и дометима њиховог ратовања. У основи митрополитови предлози Карађорђеу и војводама сводили су се на то да устаници не прекидају све везе с Турцима и да оставе могућност за споразумевање са Портом. У песми из 1808. године, посвећеној, према тврдњи Димитрија Руварца, генералу Симбшену, команданту Петроварадинске регименте, Стратимировић указује на две могућности које стоје пред устаницима: да се боре против султана до победе или истребљења, или да се приклоне преговорима о миру, који је био, имплицитно, у духу Ичковог споразума с Портом.²¹

Петар Ичко, пореклом Грк, припадник масонске ложе, као устанички дипломата обележио је фазу Српске револуције у којој је како-тако покушавано да се дође до споразума са Портом. Ичко као зналац страних језика био је драгоман (тумач) у турском посланству у Берлину, затим код београдског везира Мустафа-паше, влашког кнеза Мурузија, а био је и трговачки конзул (базрђанбаша) у Београду. Није занемарљива чињеница да је Ичко, још у лето 1804. године, заступао идеју аутономије Србије „по примеру неких грчких острва... по коме би поред умереног и одређеног пореза купљеног у самом народу без мешања Турака и поред верске и других слобода, народни представници у извесним свечаним приликама имали нарочитих церемонијалних преимућстава.“²²

О одредбама Ичковог мира из 1806. године постоје различити подаци.²³ Оно што данас можемо узети да је тачно јесте да је тим мировним уговором предвиђено

20 У мемоару из августа 1804. Стратимировић је оценио водеће личности Првог српског устанка. Карађорђе је „човек сасвим прост, необразован, без икаква научана знања, не зна да чита и да пише (...), али је задобио код Србијанаца заувек прво место, те вођење данашњег рада у Србији зависи поглавито од њега... Он говори врло ретко и мало, особито у разговору са знатнијим људима, али скоро увек уочи ствари са најважније тачке ...“ (С. Стратимировић, *Личности у српском устанку од 1804 године. Неке карактеристичне забелешке о лицима која су руководила њословима и имала каква утицаја на српски устанак*, превео Павле Стевановић, СКГ, No. 19 (1907), стр. 259–264; 350–355).

21 „И ја желим да би наш народ/ В својеј земљи самовластан био/Но невидим даб’ то можно било/ Или нагло без погубленија/Или добро да се погубимо/ Турска сила јест јошт превелика/Мечем, огњем, и смрти жестоком /В земљи нашеј могу нас истребит /Случај само, и милост Божија /А не наша мудрост или сила/Јест нас до сад од тог избавила. ... Да уговор с Турци учинимо / И султана као владјетеља / Да признамо; и да му знак дамо /Да смо јему платезно подани. /Но и он нас као јему верне /Својевластне в Србији да призна /Ми да сами собом управјамо /Урок јему сами да дајемо. (...) Далеко су Руси и Французи /Ми смо од њи сасвим заградјени /Нит нам хотје, нит помоћи могу“ (Димитрије Руварац у својој расправи тврдио је да наведени став, није био искрени став карловачког митрополита. Славко Гавриловић, иако је доказао супротно, Стратимировићев став оставља, ипак, под знаком питања Д. Руварац, *Аустрија, Карађорђе и митрополиј Сѣраѣимировић* [псеудоним В. С. Д.], *Дело*, No. 21 (1899), стр. 52, 55; С. Гавриловић, „Митрополит Стратимировић и српски устанак“, *Даница*, No. 3 (1996), стр. 340–341).

22 С. Стратимировић, *Личности у српском устанку*, стр. 263.

23 По једној верзији Турци су пристали да градове уступе на чување Србима заједно с турском регуларном војском. Према турским верзијама, Турцима је забрањен приступ у српске сеоске средине, обавезе спахијама плаћане су одсеком (С. Новаковић, *Васкрс државе српске. Политичко-*

да Срби као Портини поданици плаћају годишњи данак (722.500 гроша). Спахијама у Србији исплаћивали би умерена давања. Србима се даје потпуна амнестија и прашта заостали данак, а сем тога за још шест месеци унапред. Јањичари и други „насилни“ Турци били би протерани из Србије. У Београду, Смедреву, Шапцу и Ужицу остали би гарнизони турске регуларне војске. Срби стичу право да граде цркве и оснивају школе. Именује се баш-кнез, старешина над Србима који ће бити наследан. Он ће за сваки округ именовати по једног кнеза, уз кога ће бити око 15 наоружаних људи за скупљање данка, безбедност, а баш кнез имаће у пратњи 50 оружаних људи.²⁴ Иако је Порта у изнудици признала право Србима у Београдском пашалуку на унутрашњу управу, она ничим није била обавезна на испуњење тих уступака, и то је најслабија страна тог споразума. Ичков мир, међутим, нису прихватили устаници. Определивши се за наставак ратовања против Турака, а на позив Руса који су крајем 1806. године почели рат с Османским царством, устаници су после убиства београдског везира Сулејман-паше, царског мухасила Хасан-аге и бруталног обрачуна са преосталим турским становништвом у Београду, прекинули преговоре са Портом.²⁵ Ичков мир представљао је максимум уступака које је Порта непосредним преговорима била спремна да пружи Србима у Београдском пашалуку, на основи повластица датих крајем XVIII века и моделу других аутономних области у Османском царству. Важно је истаћи да је уговор настао после победе устаника (на Мишару и Делиграду), у сложеним међународним околностима по Турску (Пожунски мир; припреме Русије за рат), па је Порта, давањем широког повластица Србима, настојала да умири Београдски пашалук и спречи сарадњу устаника и Русије.²⁶

На скупштини у Београду марта 1807. године, устаничке старешине одлучиле су да ступе у савез с Русима. Напуштањем дотадашње политике преговарања с Турцима, устаничко вођство од почетка 1807. године определило се за Русију, везујући тиме успех свог предузећа за успех руског оружја и будуће руско-турске преговоре

историјска студија о Првом српском устанку 1804–1813, Фонд „Први српски устанак“ и СКЗ, Аранђеловац – Београд 2002, стр. 58–59. Исти, *Ичков мир. Покушај нејосредној измирења Србије и Турске 1806–1807*. Политичко-историјска студија Стојана Новаковића, СКГ, No. 9, 2 (1903), стр. 104–123, No. 9, 5 (1903), стр. 380–384, No. 9, 7 (1903), стр. 540–549). Новаковићеву расправу о Ичковом миру критиковао је Михаило Гавриловић, доказавши да су поједини Новаковићеве закључци, због непоузданих извора на које се позивао, нетачни (М. Гавриловић, *Ичков мир*, СКГ, No. 9, 2 (1903), стр. 104–123, No. 9, 5 (1903), стр. 380–384, No. 9, 7 (1903), стр. 540–549, и у посебној студији).

24 М. Гавриловић, *Ичков мир*, стр. 120; Анта Протић позивајући се на оригинални препис фермана помиње да је пресечена сума данка износила 806.000 гроша (Ј. Ђурић, Г. Пантелић, П. Јокић, А. Протић, *Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, СКЗ, Београд 1980, стр. 278–279. Даље: *Казивања*.)

25 М. Вукићевић, *op. cit.*, стр. 468–470.

26 Стратимировић је 1809. године лоше оцењивао дотадашњи развитак Србије сумњајући да ће устаници „возрасти, изображавати себе и с временом отечество своје у државу произвести, пошто нема знакова да су ишта паметно урадили; они нису ни, војну ни финанси, ни правду, ни церковнаја, ни воспитанија дјела ни једним даже словом ... поболшали“ (С. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 341).

о миру. Одбацивањем понуђене аутономије Срби су кренули путем независности. Обнови српске државе на основу историјског права тежили су вожд Карађорђе, а касније и кнез Милош.²⁷ Уздајући се у руску помоћ устаници су 1807. године очекивали да ће се приликом потписивања руско-турског мировног споразума у границама Србије налазити Соко, Ниш и Скопље.²⁸ Међутим, савезништво Срба и Руса је било од почетка у раскораку. Миленко Вукићевић пише: „Русија, позивајући Србе у савез, гледала је на њих као на оруђе које ће им помоћи на десном крилу, скрећући војну Срба истоку и југоистоку Србије, а Срби су желели помажући Русе, да и њима Руси помогну ослободити се Турака и створити независну државу.“²⁹ Потписивање примирја у Слобозији 1807. године, Паулучијева конвенција и именовање Грка К. К. Родофиникина за руског изасланика у Србији, и обрт у Европи (Тилзитски мир 1807.) пробудили су сумњу код Карађорђа у искрене руске намере. У писму главнокомандујућем руске армије у Влашкој Прозоровском 29. јануара 1809. године³⁰, депутати Иван Југовић, Павле Поповић и Јанићије Ђурић недвосмислено су истакли захтев за потпуном независношћу: „Ми једино тражимо-попту, коначну независност од Отоманске Порте у сваком погледу. Да Русија, наша покровитељница, својим утицајем испослује да и други европски владари гарантују српску независност.“³¹ Русија, иако српски савезник, није била спремна да подржи српске захтеве у погледу поптуне државне самосталности. Кнез Прозоровски у писму Родофиникину истиче да географски положај Србије спречава Русију да присаједини Србију, а највише што може да учини јесте да код Порте издејствује право Срба на унутрашњу управу. „Па нека зато обавезни буду Срби и неки данак плаћати Порти, ако без овога не узможе се никако обићи, но зато ова последња никако неће се моћи мешати у унутрашње управљање Србије.“³² Изостанак руског војног садејства приликом офанзиве 1809. године, војни пораз на Каменици и турски продор у источну Србију, додатно су пољуљали веру устаничког вођства у руску помоћ.

27 Војислав Вучковић први је истакао везу у циљевима националне политике Карађорђа, кнеза Милоша и идеја заступљених у Гарашаниновом *Начертанију*, а то је обнова српске државе на принципима историјског права. Војислав Вучковић, „Кнез Милош и основна политичка мисао садржана у Гарашаниновом Начертанију“, *Југословенска ревија за међународно право*, No. 1 (1957), стр. 35–43; Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, стр. 387; В. Стојанчевић, „Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839“, *Историја српског народа*, том V–1, Београд 1981, стр. 44–55; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Службени лист СРЈ, Београд 1995; В. Стојанчевић, „Кнез Милош према Порти и народним покретима у Турској 1828–1839. године“, *Зборник Историјског музеја Србије*, No. 6 (1969), стр. 41–71.

28 М. Вукићевић, *op. cit.*, стр. 588; М. Екмечић, *op. cit.*, стр. 172.

29 М. Вукићевић, *op. cit.*, стр. 473–474.

30 Сви датуми у тексту су по грегоријанском календару.

31 *Первое сербское восстание 1804–1813 гг. и Россия*, книга вторая: 1808–1813, Наука, Москва, 1983, стр. 62. У разговору са Кутузовом 12/24. фебруара 1809. године, Југовић је поновио да нација српска неће ни по коју цену дозволити да поново падне у турско ропство, нити намерева да преда утврђене градове (*Ibid.*, стр. 64).

32 Л. А. Баталака, *op. cit.*, стр. 489.

Ако су дилеме и отпори независности Србије постојале код Русије, јединог савезника устаника, онда није тешко претпоставити да су остале европске силе, неблагонаклоне према устанку, одбацивале могућност стварања српске државе. Милорад Екмечић пише о „Наполеоновом проклетству“, наводећи речи француског цара из 1805. године да би само један палац земљишта на десној обали Дунава под руском контролом био раван општем расулу Османског царства и да је „Аустрија географски непријатељ Србије“, закључујући да је тада настало „историјско проклетство над целом будућношћу српског народа, пошто му је утиснут (...) на чело белег вечног савезника Русије“.³³

Крајем лета 1809, у покушају признања у рату извојеване независности, устаничка дипломатија, дистанцирајући се од Русије, тражи покровитељство на Западу. Карађорђе је молбу за покровитељство упутио августа 1809. године Аустрији, Француској и Русији.³⁴ Аустрија је од 1804. до 1806. године с *иришјајеном блајо-наклоношћу* посматрала борбу устаника с дахијама, а потом с Гушанцем, да би од 1807. године тај став променила. Током 1808. године вођени су неискрени и неуспешни преговори о устаничком уступању Београда суседној монархији.³⁵ Крајем августа 1809. Карађорђе се преко секретара Јефтића обратио генералу Симбшену тражећи званично заштиту Аустрије, али нови канцелар Метерних је одбио тај захтев с образложењем да због Србије не би требало погоршавати односе с Портом и Русијом. Он је устанике саветовао да се споразумеју непосредно с Турцима. Мисија Ивана Југовића у Бечу марта 1810. године, и пријем код цара Франца I, није дала резултат, као што је било и с мисијом Рада Вучинића код Наполеона.³⁶

Вучинић је средином октобра 1809. у Бечу предао писма за Наполеона француском министру иностраних послова Шампањију, али се са француским царем није састао. У Србију се вратио јануара 1810. и убрзо је поново послат у Париз, где је требало да моли да Француска призна независност Србије у границама између Дрине, Лима, Копаоника, Јужне Мораве, Тимока и издејствује признање наследства за Карађорђа. У Париз је стигао у мају 1810. Борећи се с материјалном оскудицом и болешћу, узалуд је чекао три године да буде примљен од француског цара, или добије одговор на уручена писма. У Паризу је остао до јануара 1814. када постоји последњи писани траг његовог присуства у Француској.³⁷

Иван Савић Југовић, секретар Правитељствујушег совјета 1807-1808, оснивач и предавач у Великој школи у Београду, секретар Совјета поново 1811/1812. године, као устанички дипломата обележио је раздобље српске револуције у којем је као примарни циљ истакнуто утврђивање српске независности. Био је веома образован,

33 М. Екмечић, *op. cit.*, стр. 164.

34 Р. Љушић, *Вожд Карађорђе*, том 2, Удружење за српску повесницу, Београд 2000, стр. 9.

35 С. Гавриловић, „Аустрија и српско питање 1812–1813. године“, у: *Личности и догађаји из доба Првој српској устаника*, Матица српска, Нови Сад 1996, стр. 255–285.

36 Г. Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, М. Дробац, Београд 1933; С. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 177–191.

37 М. Милошевић, „Вучинић Радо“, *Српски биографски речник*, том 2, Матица српска, Нови Сад 2006, стр. 528; Петар И. Поповић, *Француско-српски односи за време Првој устаника, Наполеон и Карађорђе*, Београд 1933.

са знањем немачког, француског италијанског, руског, латинског и мађарског језика. Устаничким старешинама покушавао је да улије веру у самосталност српске државе и погубност потчињавању само руским интересима. Као аустрофил, уз то близак Младену Миловановићу, прогањан је од русофилски настројених старешина у Србији и руских дипломата.³⁸ Управо су Југовић и Младен Миловановић осмислили уставну реформу крајем 1808. године којом је ојачана Карађорђева власт и признато му право наследства, што је било у функцији јачања државне независности.³⁹

Настојања Карађорђа да на Западу пронађе заштитника српске независности била су неуспешна, јер тим земљама није било у интересу да подрже српске тежње. Отпор заокрету од Русије према западним земљама пружила је бројнија старешинска опозиција у Србији. И сам Доситеј Обрадовић, са снажним утицајем на вожда, залагао се за то да Русија буде једини јемац српске самосталности.⁴⁰ Од скупштине у Хасан Пашиној Паланци у јесен 1809. када је послата депутација у руски логор у Влашкој, и скупштине у Београду јануара 1810. године, спољна политика Србије поново се усмерава према Русији.⁴¹

Букурешким миром, склопљеним између Русије и Порте 28. маја 1812. године, отклоњена је, формално, могућност да Србија стекне независност. Осмом тачком мировног уговора која се односила на Србију, Турци су стекли право да уведу војску у градове и да српска утврђења подигнута у време устанка сруше, док је Србима дата амнестија и право на аутономију, изричито поменуто у уговору. Такву аутономију су уживала грчка Архипелашка острва.⁴² Русија, будући у рату с Француском, покушавала је после потписивања мира у Букурешту да склопи савез с Турском својим дојучерашњим непријатељем. Због тога руска дипломатија у јулу 1812. године, устанике усмерава на непосредне преговоре с Портом и настоји да их одврати од Француске и Аустрије, сматрајући да би њихово уплитање у српско-турске преговоре угрозило тек успостављени мир, што би Русију поново увукло у рат против Турске.⁴³ Тај руски став учљив је у инструкцијама адмирала Павла Васиљевича Чичагова од 16. јула 1812. године, Марку Ивелићу, који је упућен у Србију да уста-

38 Југовић је уочи Божића 1813. заједно с М. Радоњићем и М. Грујовићем отпуштен из службе. У опроштајном говору у Правитељствујушчем совјету предвидео је неминовни крај устанка. Напустио је Србију и умро је Бечкереку (данашњи Зрењанин) 1813.

39 Р. Љушић, *Историја српске државности*, стр. 61–63.

40 Л. А. Баталака, *op. cit.*; М. Костић, *op. cit.*, стр. 108.

41 Г. Јакшић, *op. cit.*, стр. 146–148. Аустријски генерал, командант Земуна Јозеф Червинка оцењујући Карађорђеву позицију 1811, истиче да вожд није био ни за Русе ни за Аустријанце, него за независност Србије. Иако је јавно испољавао захвалност Аустрији и неповерење према Русији, не би се Аустрији приклонио док га Русија сасвим не напусти (С. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 190–191).

42 Аутономија тзв. Архипелашких острва, односно дванаест острва у архипелагу Додеканез, с Родосом као највећи острвом, састојала се у плаћању годишњег трибута Порти, бирању сопствене управе према обичајима и присуству Портиног чиновника на сваком острву (С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, стр. 161, 163).

43 Р. Ј. Поповић, *Предговор* у: Л. А. Баталака, *Животи и прикљученија Карађорђа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2004; *Первое сербское восстание и Россия*, кн. 2, стр. 261–268.

ничком вођству протумачи поменути мировни уговор. Ивелић, пореклом Србин из Рисна, требало је да устаницима објасни разлоге због којих је Русија потписала мир с Турском, да их наговори на прихватање одредбе која се њих тицала и, најзад, да их увери у будућу подршку руског двора, а као доказ за то донео је одликовања за најистакнутије устаничке старешине.⁴⁴ Лазар Арсенијевић Баталака истиче да је Ивелић устаничко вођство саветовао да прихвате VIII тачку Букурешког мира, али и да се спреме за борбу, чиме би се Турцима ставило до знања „да имају посла с једним народом, који се без велике невоље неће на лако дати стрмоглавице у јарам“.⁴⁵ Иако је сумњао да ће се устаници у одсудном сукобу успешно одупрети Турцима, Ивелић је предлагао да преговоре треба што више одуговлачити. Карађорђа и остале старешине уверавао је да ће Турци после покорвања Србије према народу бити благи, пошто народ треба да плаћа харач и да кулучи, предложио је сазивање скупштине на којој би се старешине заклетвом обавезале на извршење Букурешког мира „и на ове савете Цара мога“. Најзад, вожду је предложио да, ако то околности буду налагале, напусти Србију, уверавајући га у руску подршку. Карађорђе и влада после скупштине у Враћевшници одржане у августу 1812. године, закључује Баталака, све што су према Ивелићевим саветима и сопственим намерама предузимали ради одбране земље, чинили су „више као већ изгубљени, без срца и воље и без сваке надежде за успех, и са страњом за сопствени живот, да у опасност не дођу“.⁴⁶ Остаје отворено питање да ли је Ивелић прекорачио овлашћења, или је имао тајне и додатне налоге. Михаило Гавриловић тврди да је Ивелић обећањима навео устанике на погрешне закључке, јер је Карађорђе веровао да ће Руси чим заврше рат са Наполеоном притећи у помоћ Србима.⁴⁷

Од Ивелићевог боравка у Србији до краја Првог српског устанка прошло је више од годину дана и за то време прилике у Европи су се знатно промениле, пошто се Наполеонова владавина примицала крају. У преговорима с Турцима устаници су се, од лета 1812. до лета 1813. године, понашали као да није потписан Букурешки мир, настојећи да одуговлачењем преговора добију на времену, свесни да је дословно поштовање VIII тачке значило признавање пораза. Како је време одмицало, устаници су постајали попустљивији, па су у лето 1813. године пристали на најтежу обавезу, на предају утврђења Турцима. Устаничко неприхватање одредбе Букурешког мира, и везе с Русима које су непосредно одржаване преко руског посланика Недобе, за Турке је био изговор за војне припреме ради поновног покорвања Србије и кажњавања за њено одметништво.⁴⁸ Почетком октобра 1813, Карађорђе и устаничко вођство, пред надмоћном турском силом, напустили су Србију којом

44 М. Вукићевић, „Писма из Првог и Другог Устанка“, *Сјоменик СКА*, No. 37 (1900), стр. 141–142; М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I (1813–1820), Нова штампарија „Давидовић“, Београд 1908, стр. 19–20.

45 Л. А. Баталака, *op. cit.*, стр. 936.

46 У Враћевшници вожд и Народна скупштина су се у Ивелићевом присуству 28. августа 1812. свечано заклели на испуњавање Букурешког уговора (Л. А. Баталака, *op. cit.*, стр. 939–940).

47 М. Гавриловић, *op. cit.*, 21.

48 *Ibid.*, стр. 20–28; С. Гавриловић, *Аусјирја и српско њишање 1812–1813. године у: op. cit.*, стр. 255–286.

су Турци поново овладали. Тиме је Први српски устанак насилно завршен. Тековине Првог српског устанка сачуване су у Осмој тачки Букурешког мира, али је пораз 1813. „силно уназадио“ ослобођење Србије које би се брже завршило без те катастрофе.⁴⁹

Слом устанка и турски терор 1813-1814. године приморали су српске старешине пребегле у Аустрију, али и оне који су остали у Србији, да моле помоћ за спас народа. У једној од првих молби, упућених руском цару 3. маја 1814. године, коју су у Србији потписали архимандрит Григориј Радојичић, Милош Обреновић, Лазар Мутап, а од Срба у емиграцији, у Аустријској монархији, Мелентије Никшић, Матија Ненадовић, Стојан Чупић и други, тражено је од руског цара да ако већ не може да ослободи земљу од Турака „онда да је учини полузависном, као Влашку, да земља плаћа данак и да из ње Турци изађу“.⁵⁰ Покушај руског цара да на Бечком конгресу постави питање заштите православних хришћана у Османском царству, одбациле су западноевропске силе.

Милош Обреновић је помирљивим односом према заробљеним Турцима у току Другог српског устанка утирао пут будућим преговорима с турским властима. Створио је услове да о миру преговара с двојицом паша: Хуршид-пашом на Дрини и Марашли Али-пашом на Морави. Водио је политику „која је одговарала средствима којима је располагао“.⁵¹ У споразуму Милоша Обреновића и Марашли Али-паше на Белици, којим је завршен Други српски устанак, садржане су поједине одредбе предвиђене Ичковим миром: Срби сами прикупљају порез; уз нахијске муселиме, представнике турске власти налазио би се српски кнез који би судио Србима; спахије су могле да прикупљају по бератима прописане приходе и предвиђено је отварање Народне канцеларије у Београду, неке врсте највишег административног и судског тела Срба.⁵² У молби упућеној султану 9. октобра 1815. године из логора на Белици, Срби су се изриком позивали на одредбе Ичковог мира: „(...) Ми смо пред тобом согрјешили, што смо твоји милостиво нам пре 9 љета дати ферман одбацили (...)“.⁵³ У тој молби тражено је постављење „великог кнеза раје од целог санџака који сваку велику уредбу у земљи да совершује са согласијем везира“.⁵³ Истакнути су следећи захтеви сходни одредбама Ичковог мира, али неки и нови: плаћање данка одсеком, финансијска давања спахијама строго према прописаним бератима; постављење три српска кнеза у Цариграду ради српских послова; именовање кнезова у 12 нахија који би судили Србима; да српски кнезови с неколико везирових људи прикупљају порез и доносе везиру; кнезовима да се издају фермани и да везир не може сменити ниједног кнеза без сагласности осталих кнезова; кнезови имају право да држе пандуре; смртну казну одређује везир; Турцима се забрањује боравак у паланкама, сем Турцима ерлијама; Срби уживају слободу бо-

49 С. Новаковић, *op. cit.*, стр. 188–190.

50 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 109–112.

51 *Ibid.*, стр. 247.

52 *Ibid.*, стр. 242.

53 Вукашин Ј. Петровић и Никола Ј. Петровић (прир.), *Грађа за историју Краљевине Србије. Време њрве владе кнеза Милоша Обреновића*, књ. I, Државна штампарија, Београд 1882, стр. 125–130.

гослужења „као под Мустафа-пашом Шиникли оглуом“.⁵⁴ Молбу за аутономију у духу Ичковог мира кнез Милош је поновио и 17. фебруара 1816. године пишући депутатима у Цариграду и драгоману Порте, молећи га да се територија Београдског пашалука уреди као аутономна област и да се објави ферман „као што је Ичко издејствовао“.⁵⁵

Порта је, у зиму 1815/16. године, у осам фермана потврдила белички споразум Марашли Али-паше и кнеза Милоша. У наведеним документима прописани су највећи уступци које је Османско царство било спремно да пружи Србима у то време. Београдски пашалук третиран је као административна област царства, а Србима је одузет сваки политички субјективитет. Питање наследног владарског права и плаћање данка одсеком, Порта није прихватила. То што је харач смањен са 13 на 3 гроша најзначајнија је привилегија дата Србима тим ферманима. Порта је тако питање аутономије Србије вратила на период пре кнежинске самоуправе, па отуда и назив *йолуауџиономија* за раздобље од 1815. до 1830. године.⁵⁶

Кнез Милош је, од завршетка Другог српског устанка, поставио правац дипломатског деловања од којег није одступао до 1830. године, а који се сводио на то да његовим потврђивањем за наследног кнеза Србија постаје кнежевина.⁵⁷ Олакшавајућа околност била је та што је од почетка владавине, за разлику од војда, спољна политика била у његовим рукама. Пошто је 1817. године ликвидирао Карађорђа, скупштина одржана о Митровдану те године прогласила је Милоша за наследног кнеза. Десет година касније поново је Народна скупштина прогласила Милоша за наследног кнеза, чиме је јасно истакнуто монархијско начело, као залог снажније државности.

У захтевима Срба према Порти од краја XVIII века до 1830. године битно обележје аутономије, било је право на избор поглавара земље (*командантиа, великој кнеза, баш кнеза, кнеза*). Турци су само два пута назначали да би ту привилегију могли дати Србима и то 1796. године именовањем Петра Ђуровића за великог кнеза и Ичковим миром. Монархистички принцип изражен у српској средњовековној традицији, као важно обележје државности, у супротности је с османским државним правом и Портином праксом давања аутономних привилегија. Писци уставних закона из 1808. и 1811. којима је ојачана Карађорђева владарска власт, Иван Југовић и Михаило Грујовић, сигурно су имали на уму да јачањем владарске власти, учврстују државну самосталност, па стога не чуди што су та два акта донета у време фактичке независности Србије. С друге стране, кадгод је постављено питање

54 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 230; Р. Љушић, *Историја српске државности*, стр. 85–86.

55 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 271–275.

56 Пашалук је ферманима уређен на следећи начин: царина се наплаћује строго по тарифи; српски трговци да се не глобе; спахијама да се даје прописани десетак; Србима је дозвољена слобода трговине и кретања по територији Османског царства; порез се плаћа у две рате; војна посада смештена је само у утврђеним градовима; српски кнез да седи уз турског старешину и свака нахија делегираће једног представника у Савет; смањена је висина харача у односу на време управе Сулејман-паше Скопљака: султан амнестира Србима „сву прошлост и да им се због тога не приговара“ М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 249 Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 86.

57 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 277–280.

врховног владара и његових ингеренција, по аутоматизму је, од стране Порте или Русије, покретано питање регулаторног тела, обично савета, као противтеже владарској власти. Спор око централизма, оличеног у власти владара, и децентрализма, представљеног у ингеренцијама савета, кључно је политичко питање у Србији до шездесетих година XIX века. Стога, настојања кнеза Милоша за стицањем наследног кнежевског достојанства, осим разумљивих личних и династијских интереса, имала су дубоки државотворни карактер, којег савременици често нису били свесни.

Порта је на сваки начин хтела да избегне поштовање обавеза преузетих Букурешким уговором, па је августа 1820. у Србију послала хоџа-ћана Мехмед Есад-пашу, с ферманом који је садржао одредбе сличне оним назначеним у ферманима 1815/16. године. Кнез Милош је, на савет руског посланика Строганова, на састанку с Портиним емисаром у Београду у августу 1820. године одбио понуђени ферман.⁵⁸

Руско министарство спољних послова активније се укључило у решавање српског питања фебруара 1820. године. Посланику у Цариграду Строганову издате су инструкције у вези испуњења Осме тачке Букурешког уговора, као и пројект представке који би требало српски народ да поднесе Порти. Редакција српског захтева Порти препуштена је Строганову, који је од кнеза Милоша затражио извештај о свим претходним молбама и захтевима поднетим пред Порту. Достављајући руском посланику 6. јуна 1820. године нацрт аутономних права које Срби желе, кнез Милош је у политици стицања аутономије прихватио менторство Русије. Уследило је усаглашавање српских захтева и рецензије истих од руских дипломата о обиму и садржају самоуправних права. Наиме, у Осмој тачки Букурешког мира изричито се помиње аутономија Архипелашких острва. Строганов је, међутим, саветовао кнеза Милоша да Срби могу да бирају повластице које уживају Румуни у Влашкој, или оне дате Архипелашким острвима, а остављена је могућност да комбинују с другим аутономним повластицама у Османском царству.⁵⁹

Кнез Милош се у захтевима према Порти 1815/16. године позивао на одредбе Ичковог мира, да би у *Насијављенијама* датим тзв. великој депутацији 20. септембра 1820. године послатој у Цариград први пут изричито поменуо Букурешки уговор.⁶⁰ Државна независност као опција после 1815. године није помињана у званичним српским представкама. Прилике у Европи после Бечког конгреса 1814/15. године на којем је прихваћен принцип легитимизма и поведена политика рестаура-

58 Дажбине Београдског пашалука износе 941.500 гроша, али у ту суму не улази београдска царинарница, кантарин тахмиз, београдска скела, мукаде, право на риболов, таксе; дажбине се плаћају два пута годишње; спахије примају десетак на основу берата; укидају се муселими у нахијама пожаревачкој, јагодинској, крагујевачкој, рудничкој, ваљевској и појешкој (М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 482–487).

59 С. Новаковић тврди да је то био још један од уступака руске дипломатије према Порти у време потписивања Букурешког мира, будући да Архипелашка острва нису имала међународну гаранцију. „Сам стил уговора наговештава да српско-турска погодба о аутономији ваља да носи чисто унутрашњи значај“. С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, стр. 192.

60 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 559–560.

ције, затим став Свете Алијансе, у којој је главну реч водио аустријски канцелар Метерних, гушиле су у зачетку сваку мисао о државној независности Србије, док је Русија, с друге стране, уздржавала Србе од оружане акције. Зато је борба за државност Србије имала до 1833. године дипломатски карактер, и вођена је у троуглу Србија-Порта-Русија.⁶¹

Аутономна права која су Срби тражили од Порте, у молби упућеној 20. септембра 1820. године, значајна су што су већином примењена у хатишерифима из 1830. и 1833. године, и што у битним члановима (наследно кнежевско достојанство, плаћање данка одсеком) кореспондирају одредбама Ичковог мира и повластицама с краја XVIII века. У молбу су унете неке руске идеје о уређењу Србије (подела становништва на сталеже и питање сената/савета). Срби су 1820. године у девет тачака тражили: 1) слободу богослужења по православним обредима; 2) потврду кнеза Милоша Обреновића за кнеза Србије с правом наследства; у случају изумирања династије, Савет би бирао кнеза међу најзаслужнијим Србима; 3) плаћање данака одсеком, односно састављање свих финансијских обавеза Срба према Порти у једну годишњу суму, као и право убирања прихода од царина и скела; 4) врховна управа да буде у рукама кнеза, народног савета и старешина; у тачкама 5. и 6 говори се о подели на сталеже (свештенство, племство, занатлије, трговце и земљоделце); 7) право слободне трговине за српске трговце у Османском царству; инострани трговци и занатлије да подлежу српским законима; подизање болница и апотека; отварање школа и штампарија; 8) забрана уласка турске војске у Србију, осим оне која се налази у постојећим гарнизонима; и 9) право Срба да се молбама и жалбама могу обраћати султану.⁶² У овој молби изнети су захтеви и жеље Срба, али то није била основа за преговоре пошто је Порта инсистирала да Срби могу да бирају између привилегија Архипелашких острва и повластица Влашке.⁶³ Тек што су започети, преговори српске депутације и Порте прекинути су у пролеће 1821. године због избијања Грчког устанка и настављени су тек 1826. године. У међувремену, кнез Милош, почев од 1820. године, систематски је радио на проширивању надлежности српских органа власти на штету турских, оснивањем магистрата и енергичним сузбијањем хајдучије, омогућујући слободну и несметану трговину. Узимањем под закуп прихода од царина, скела и мукада у потпуности је истиснуо Турке из српских финансијских токова, па је захвљујући таквој политици, и пре формалног признавања, успостављена, истина, неосигурана, аутономна власт у Србији.

Руски цар Никола I (1825-1855) ступањем на престо повео је оштру политику према Турској, пред коју је поставио обавезу испуњења одредаба Букурешког мира, које Порта до тада није спровела. Петим чланом Акерманске конвенције од

61 Васиљ Поповић, *Источно питање, борба за ојстџанак Османлијске царевине у Левантју и на Балкану*, Геца Кон, Београд 1928, стр. 107–110. Русија је до 1820. године српско питање решавала *лејџимним* начином, посредујући на Порти и уздржавајући Србе од војне акције. Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности (1812–1856)*, Квадрига, Москва 2009, стр. 44.

62 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 552–557.

63 М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. II, Београд 1909, стр. 5.

7. октобра 1826. године, који се позивао на Осму тачку Букурешког уговора, Порта се обавезала да ће у року од осаманест месеци решити питање аутономије Србије, сходно одредбама у Одвојеном акту и у договору са српском депутацијом. У тзв. Одвојеном акту, саставном делу конвенције, изнети су захтеви Срба представљени Порти у септембру 1820. године.⁶⁴ Новина у односу на захтев из 1820. године је то да је захтеван повратак отргнутих предела, односно, области које су у време потписивања Букурешког мира биле у саставу Србије, а које су 1813. године враћене у пређашњи турски административни систем. Због Грчког устанка, уследило је заоштравање односа између Порте с једне и Русије и западноевропских држава, с друге стране. Напетости су кулминирале руско-турским ратом 1828/29. године, којим је руски утицај у Османском царству знатно порастао.⁶⁵

Једренским мировним уговором од 14. септембра 1829. године завршен је Руско-турски рат. Уместо одузимања територија Османског царства, Русија је уговором ојачала свој утицај у Турској. Шестим чланом, Порта се обавезивала да, у року од месец дана, изда хатишериф о аутономији Србије сходно преузетој обавези у Акерманској конвенцији и да Србији врати шест отргнутих нахија. Хатишерифом од 30. септембра 1829. године, који је послат београдском везиру и мули само су назначена права и привилегије Срба. Иако није садржао одредбе о аутономији Србије, Хатишериф је прочитан на скупштини у Крагујевцу јануара 1830. године. Кнез Милош је у говору пред скупштином рекао да Срби од тог тренутка постају „самобитним народом и равнима осталим благоображеним и срећним народима христјанских држава.“⁶⁶

Пола године трајале су припреме и преговори између српске депутације коју је предводио Димитрије Давидовић–подржане од стране руског посланика у Цариграду Рибопјера–и Порте око усвајања коначне редакције хатишерифа, којим је регулисана унутрашња управа у Србији. Полазиште за преговоре са Портом био је *Мемоар* Димитрија Давидовића из јануара 1830. године, који је био саставни део руског предлога Хатишерифа. У суштини, захтеви Срба према Порти били су у основи исти као они изнети у молби поднетој Порти септембра 1820. године.⁶⁷ Хатишериф из 1830. године садржи двадесет тачака којима је уређена аутономија Кнежевине Србије под којом су се подразумевали: слобода богослужења, потврђивање Милоша Обреновића за наследног кнеза (који има право да устроји мањи број војника), право на организа-

64 М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 232–233; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, стр. 3.

65 Заповедник руске војске генерал Дибич предлагао је 1829. године уништење Османског царства побуњивањем хришћанског становништва или поделом између европских сила. У првом случају под руски утицај дошле би Влашка, Молдавија и Бугарска; Аустрији би припале Србија, Босна и Далмација, В. Британији Пелопонез, Крит и Архипелаг, а Француској Кипар. Пруска би за компензацију добила неке делове Хабзбуршке монархије. Васил Поповић, *Европа и српско њишање. У њериоду ослобођења 1804–1918*, Геца Кон, Београд 1940, стр. 70–71.

66 М. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. III (1827–1835), Нова штампарија „Давидовић“, Београд 1912, стр. 156; Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 4–5.

67 слобода вере; наследно кнежевско достојанство у породици Милоша Обреновића; независна унутрашња управа; повратак отргнутих предела; плаћање свих дажбина одсеком; исељавање Турака из унутрашњости Србије, изузев градских посада; слобода трговине и постављање депутације у Цариграду. М. Гавриловић, *op. cit.*, стр. 194; Р. Љушић, *op. cit.*, стр. 6–7.

цију власти у земљи, а прописани су, додуше недовљно јасно, и односи између кнеза и Савета. Србији је признато право на присаједињење крајева који су били у њеним границама у време потписивања Букурешког мира, плаћање дажбина које проистичу из вазалног односа Србије према Порти у једној обједињеној суми и забрана турским властима да се мешају у унутрашњу управу Кнежевине. Србима је призната слобода трговине, право на отварање болница, школа и пошта, регулисана је продаја земљишта Србима чији су власници Турци. Предвиђено је установљење капућехаје – српског дипломатског представника на Порти.⁶⁸

Аутономија Србија из 1830. године додатно је ојачана бератом о наследном кнежевском достојанству који је Porta подарила кнезу Милошу.⁶⁹ Султан, користећи право именовања провинцијских управника, поставио је Милоша Обреновића за кнеза Србије, с правом наслеђивања кнежевског достојанства према принципу примогенитуре. Међутим, дипломатска радња око стицања наследног кнежевог достојанства спровођена је, као што је већ речено, по Милошевим инструкцијама.⁷⁰ Наследно кнежевско достојанство није имало основа у Букурешког уговору, али кнез Милош је од почетка владавине инсистирао на добијању тог права.⁷¹ Србија је постала једина хришћанска област која је признајући сувереност Османског царства имала монарха с наследним правом. У борби за стицање аутономије, кнез Милош није жалио новац, пошто је добро упознао функционисање османске државе. Само у раздобљу од 1830. до 1835. године на поклоне турским великодостојницима потрошено је 3.842.001 гроша и 27 пара. Од те суме, султану је издато 2.274.837 гроша, великом везиру (реиз ефендији) 354.216 гроша, другим министрима и великашима 972.180 гроша, а нижим великашима 240.767. гроша.⁷²

Коначно, Хатишерфом из 1833. године заокружен је процес стицања аутономије Србије. Хатишерфом су решена питања присаједињења отргнутих нахија, тј. територија које су у време потписивања Букурешког мира улазиле у састав Карађорђево Србије, затим обједињавања финансијских давања Србије према Порти,

68 Димитрије Матић (разложио), *Јавно право Књажества Србије*, у *Књажества србскогъ књигопечатњи* [Димитрије Матић (разложио), *Јавно право Књажесїва Србије*, у *Књажества србскогъ књигопечатњи*], Београд 1851, стр. 33–41.

69 N. Gök, „The berat form in Ottoman diplomatica“, у: *The Turks*, vol. 3 (Ankara: Yeni Türkiye Publications, 2002), стр. 469–478.

70 Кнезу Милошу у добијању берата помогао је београдски везир Хусеин-паша, утицајан на Порти, којем је обећана награда од 200.000 гроша, али му је исплаћено 65.000 гроша. *Сећања Алексе Симића на књаза Милоша*, приредио и предговор написао Радош Љушић, Крагујевац 1997, стр. 41–43.

71 Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, стр. 8–13.

72 Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. године*, књ. I, Државна штампарија, Београд 1897, стр. 517–519. У посебној партији насловљеној *Поклони у новцу Турцима*, налазе се следећи издаци: 7.000 гроша бумбаширу, Портином изасланику који је имао да саопшти донесени ферман послат од султана 12. новембра 1817. године; 12.500 гроша Абдул Рејим-паши београдском везиру, *на дар*, у другом полугођу 1823; 12.000 гроша Хусејин-паши београдском везиру; 1. јула 1827; 12.000 гроша Мемед Веци-паши београдском везиру 31. марта 1833; 30.000 гроша Јусуф-паши везиру београдском 13. фебруара 1835. Године. М. Петровић, *op. cit.*, стр. 912–913.

процењених на 2.300.000 гроша, као и питање исељавања муслимана из унутрашњости Србије и вароши. Тиме је завршен процес стварања аутономне Кнежевине Србије. У раздобљу 1833-1878. границе Кнежевине Србије нису мењане, и она се простирала на 37.740 km², а 1834. године имала је 698.624 становника.⁷³

Кнез Милош није напуштао идеју о обнови српске средњовековне државе и те мисли биле су нарочито актуелне између 1828. и 1833. године, када се чинило да је Османско царство било на ивици пропасти. Французу Адолфу Караману говорио је о српском царству у које би ушле Србија, Босна и део Албаније, док је другом Французу Боа ле Конту напоменуо да би у будућем српском царству биле Србија, Херцеговина и Босна.⁷⁴ Попут Ивана Југовића у време Првог српског устанка, други један пречанин, горљиво је заступао идеју о снажној српској држави. Димитрије Давидовић, рођен у Земуну 1789. године, најзанчајнији је од кнез Милошевих чиновника у раздобљу стицања аутономије. Као кнежев секретар у Цариграду он је 1830. године преговорао о коначној редакцији хатишерифа о аутономији Србије, па је у том циљу написао мемоар, као полазиште у преговорима. Када је аутономија Србије коначно уређена 1833. године, Давидовић је Сретењским уставом покушао да државу ојача спољним атрибутима самосталности, увођењем у устав одредаба о граници, грбу и застави. Устав је после 55 дана важења укинут на инсистирање Порте, Аустрије и Русије, а Давидовић је смењен с места кнежевог представника и министра иностраних дела.⁷⁵ Независност је и даље остала идеал, а аутономија нужност.

Вазална српска држава уобличена 1833. године настала је захваљујући ратним достигнућима српског народа (1804-1815), руској заштити, али и имплементирању аутономних привилегија Османског царства.

Српски народ је огромним жртвама током рата с Турцима скупо платио слободу. Према проценама од 1804. до 1815. године погинуло је око 150. 000 Срба, или 21,4% становништва, ако се узме да је Србија 1813. имала око 700.000 становника.⁷⁶ Револуционарна тековина су границе Кнежевине Србије из 1833. године, које су омеђене у Првом српском устанку. На међународном плану у настанку српске државе одлучујући утицај имало је Руско царство. Ратно савезништво са Русијом 1807-1812. године међународни уговори Руског са Османским царством, којима је била обухваћена Србија (Букурешки мир 1812, Акерманска конвенција 1826.

73 Париским миром 1856. године руски протекторат над Србијом замењен је протекторатом европских сила.

74 „Белешке о Србији које је оставио гроф Адолфо од Карамана у октобру 1829 године“, *Сйоменик СКА*, No. 17 (1892), стр. 25–29; „Србија у години 1834. Писма грофа Боа-леконта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији“, *Сйоменик СКА*, No. 24 (1894).

75 Р. Љушић, *Оријентални новинар европски политичар Димитрије Давидовић (1789–1838)*, Политика НМ и Танјуг, Београд 2006.

76 *Idem*, *Историја српске државности*, стр. 37.

и Једренски мир 1829) обезбедили су међународну гаранцију српске аутономије и уједно определили позицију Србије у очима западноевропских држава. Српски владари, почев од Карађорђа повијали су се између руског и западноевропског утицаја кроз цео XIX век. Због равнотеже снага између великих сила у Европи руска политика није била у могућности да потпуно изађе у сусрет српским националним тежњама у погледу стицања државне независности. На крају, Порта је јавно-правним актима, хатишерифима 1829, 1830. и 1833. године и бератом о наследном кнежевском достојанству 1830. године дала форму српској аутономији у складу са својом државном традицијом, што јој је омогућило да касније утиче на прилике у Србији. После смрти кнеза Милана 1839. године, позивајући се на одредбу у берату, Порта је трајно укинула право наследног кнежевског достојанства, а Хатишерифом (Уставом) из 1838. године одредбом о сталности саветника и турској врховној арбитражи, додатно је ослабила српску аутономију и повратила део изгубељног утицаја у Кнежевини. Србија се привредним и културним развојем, јачањем институција, уз отпор и неразумевање на међународном плану, кретала према државној независности.

Пут од вазалне до независне државе трајао је 45 година, исто онолико колико је вођена борба за аутономију државе. Поређења ради, грчка борба за државну независност трајала је осам година.

Dr. Radomir J. Popović,
Historical Institute, Belgrade

Ideal of Independence versus Necessity of Autonomy. Establishment of Serbian state in the period 1788/1804-1833

Serbian vassal state shaped in 1833 emerged owing to war achievements of the Serbian people in 1804-1815 and Russian protection, but also due to autonomous privileges of the Ottoman Empire.

The Serbian people paid by enormous victims a dire price for its freedom. It is estimated that in the period 1804-1815 around 150,000 Serbs lost their lives. That was 21,4% of population if one takes into account that in 1813 Serbia had around 700,000 inhabitants. Boundaries of the Principality of Serbia from 1833 were achievement of the Serbian Revolution. They were delineated during the First Serbian Uprising. In terms of international relations the Russian Empire had a decisive influence for the creation of Serbian state. War alliance with Russia in 1807-1812 and mutual treaties of the Russian and Ottoman empires (The Treaty of Bucharest – 1812, the Akkerman Conventions – 1826, and the Treaty of Adrianople – 1829) secured international guarantees for Serbian autonomy. They also determined Serbia's position in the eyes of Western European states.

From the rule of Karageorge (1804-1813) and throughout the 19th century, Serbian rulers leaned towards Russian and Western European influences. At the end, the Porte by acts of public law (Hatti-Sheriffs of 1829, 1830, and 1833, and berat on hereditary status of the Serbian prince Milosh from 1830) gave a form to the Serbian autonomy in line with its state tradition. These acts later enabled to the Porte to exercise its influence on conditions in Serbia. After the death of Prince Milan (the son of Prince Milosh) in 1839, on the basis of the berat of 1830, the Porte permanently suspended to Serbia the right to have hereditary prince. By stipulations of the Hatti-Sheriff (Constitution) of 1838 on permanent tenure of the members of the State Council, and on Turkish supreme arbitration, the Porte further weakened Serbian autonomy and regained a part of her lost position in the Principality.

In spite of resistance and the lack of understanding of international actors, Serbia moved towards state independence through her economic and cultural development and by strengthening her institutions. The path towards an independent state took 45 years (1833-1878). The same period was needed for reaching an autonomous state (1788-1833). By comparison, Greek struggle for an independent state took eight years only.